

ТРУДОВІ РЕСУРСИ КРИМУ І ПРОЦЕС БУДІВНИЦТВА ПІВНІЧНО-КРИМСЬКОГО КАНАЛУ В 1951-1954 рр.

Метою статті є дослідження трудових ресурсів Криму у 1950-1953 рр. і потенційних можливостей їх використання у процесі будівництва Північно-Кримського каналу і господарського освоєння територій півночі Кримського півострова. На основі архівних матеріалів автор досліджує чисельність працездатного населення в сільській місцевості та у містах Криму, чисельність працівників, зокрема, у будівельно-монтажній галузі. Також автор аналізує потреби в трудових ресурсах для будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів. Автор статті робить висновок, що трудові ресурси Криму у період будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів були не численними і господарства півострова перебували, здебільшого, у депресивному стані. Тому будівництво на території Криму відбувалося надзвичайно низькими темпами.

Автор статті робить висновок, що трудові ресурси Криму у період будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів були не численними і господарства півострова перебували, здебільшого, у депресивному стані. Тому будівництво на території Криму відбувалося надзвичайно низькими темпами. Подальше дослідження проблематики мобілізації й експлуатації трудових ресурсів Криму у пізньосталінський період дає змогу для більш повної оцінки внеску України у соціально-економічний розвиток Криму.

Ключові слова: будівництво Південно-Українського і Північно-Кримського каналів, інженерно-технічні працівники, «Укрводбуд», Статистичне Управління Кримської області.

Інтеграційні процеси між Кримом і Україною активізувалися із початком будівництва Каховської ГЕС і Південно-Українського та Північно-Кримського каналів й системи зрошування земель південних районів України і північних районів Криму. Це будівництво розгорнулося на підставі виходу постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 20 вересня 1950 р. і активна його фаза почалась у 1951 р. Для забезпечення цього будівництва була потреба у матеріальному, фінансовому, адміністративно-організаційному забезпеченні, а також у трудових ресурсах. Питання організації процесу мобілізації трудових ресурсів для масштабного будівництва було надзвичайно мало ключове значення, оскільки мобілізація працівників на «будівництво комунізму», а саме таким було оголошено будівництво Каховської ГЕС і Південно-Українського й Північно-Кримського каналів, мала покласти основи для забезпечення трудовими ресурсами процесу майбутнього освоєння зрошуваних земель півдня України і півночі Криму.

Проблематика ресурсного потенціалу Криму напередодні передачі півострова від РРФСР до складу УРСР висвітлювалась у виданнях періоду початку 1950-х рр. [1]. Окремі аспекти трудового потенціалу Криму у цей же період аналізуються у передмові до збірника документів, присвяченого економічному розвитку Криму 1945-1970 рр., доктора історичних наук М. М. Максименка [2]. Проте, у радянський період дослідження потенціалу трудових ресурсів Криму носили ідеологізований характер і, фактично, мали на меті обґрунтувати ефективність радянської системи організації праці. Більш об'єктивний характер має дослідження В.Н. Пашені, яке здійснено на основі матеріалів Державного архіву в Автономній Республіці Крим [3].

Метою статті є дослідження мобілізаційного потенціалу трудових ресурсів на території Криму в період будівництва Південно-Українського та Північно-Кримського каналів.

На нараді в ЦК КП(б)У 7 жовтня 1950 р., яка була присвячена виходу постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) «Про будівниц-

тво Каховської гідроелектростанції на річці Дніпро, Південно-Українського каналу, Північно-Кримського каналу і про зрошення південних районів України і північних районів Криму», начальник Головного управління «Укрводбуд» Міністерства бавовництва СРСР А. Бочкін заявив, що за самими «чорновими підрахунками» для будівництва Південно-Українського каналу слід задіяти близько 60-80 тисяч працівників. Переважно, за заявою А. Бочкіна, це мали бути не прості землекопи, а кваліфіковані робітники, що давало підстави поставити питання про створення навчального комбінату для майбутніх робітників [4, арк. 4а]. Контингент інженерно-технічного складу передбачався чисельністю дві-дві з половиною тисячі чоловік. Частково, як висловився начальник «Укрводбуду», слід було розраховувати на надання інженерно-технічного складу Москвою, але не великої частини, а основний склад слід було набирати в Україні і в Криму. Відносно робітників, то було запропоновано частину набрати із числа трудових резервів у порядку відбору до 5 тисяч чоловік, а решту в Україні і в Криму. Одразу ж А. Бочкіним було заявлено, що в Криму людей мало і, відповідно, людей доведеться набирати в інших областях Радянського Союзу [4, арк. 6]. У цій доповіді слід звернути увагу на постановку питання про малу чисельність людей у Криму. Очевидно, у даному разі мова ішла про кваліфікованих робітників-будівельників, яких планувалося задіяти на будівництві. А також слід звернути увагу на принципову позицію, що у зв'язку із малою чисельністю людей в Криму набори слід здійснювати в інших областях СРСР. Тобто, не розглядалась можливість направлення на будівництво Північно-Кримського каналу, який мав будуватися на території Кримської області РРФСР (на 1950 р.) робітників із України. Слід відзначити, що переміщення робочої сили із території УРСР за межі республіки відбувалося у відповідності до рознарядок, зокрема, із числа трудових резервів, як це передбачалося у проекті постанови Ради Міністрів СРСР, надісланому Головою Ради Міністрів УРСР Д. Коротченком і Першим Секретарем ЦК КП(б)У Л. Мельниковим для затвердження на ім'я Й. Сталіна 21 червня 1952 р. Пунктом 31 проекту було запропоновано щоб Мініс-

терство трудових резервів СРСР здійснило для Міністерства бавовництва СРСР набір на території УРСР 3 тисячі робітників понад план 1952 р. для «Укрводбуду» [5, арк. 16], організації котра здійснювала будівництво Південно-Українського і Північно-Кримського каналів. У цьому ж проекті постанови передбачалося аби в ряді будівельно-монтажних управлінь «Укрводбуду», серед них було відзначено Сімферопольське і Джанкойське, у 1952 р. було збудовано 10 тис. м² житлової площі понад план [5, арк. 11]. Отже, організаційні набори трудових резервів для виконання будівельних робіт об'єктів на території півдня УРСР і Криму здійснювалися на території УРСР і на 1952 р. було встановлено план такого набору.

Визначити наскільки чисельними були набори кваліфікованих і некваліфікованих працівників на будівництво каналів у Криму доволі складно, проте, маємо у розпорядженні дані про чисельність працівників «Укрводбуду» на 1 січня 1952 р., яка складала 7805 чоловік, із них 6695 робітників і 341 інженерно-технічний склад [6, арк. 96]. Протягом 1952 р. планувалось зростання чисельності будівників на 5 тисяч працівників із яких інженерно-технічний склад планувався до 800 працівників [6, арк. 110]. Отже, очевидно, що за планами на 1952 р., як їх викладав у своїй довідці начальник «Укрводбуду» А. Бочкін, мало бути здійснено набір чисельністю 5 тис. працівників і Рада Міністрів УРСР пропонувала проектом постанови Ради Міністрів СРСР набрати до цієї чисельності додатково ще 3 тис. працівників.

Для порівняння із можливостями залучення працівників на здійснення масштабних будівельних робіт в Криму варто взяти дані по чисельності робітників та службовців у Криму і динаміці зміни їх чисельності, яка є в наявності від 1950 по 1953 рр. у порівнянні із довоєнним 1940 р. Ці дані містяться у довідці Начальника Статистичного управління Кримської області Центрального статистичного управління Держплану СРСР Н. Точеного, підготованій у 1954 р. для ЦК КПУ. За даними цієї довідки у сфері будівельно-монтажних робіт в Кримській області на 1950 р. було задіяно 25 тис. працівників [7, арк. 31]. Нагадаємо, що 20 вересня 1950 р. було прийнято постанову Ради Міністрів

СРСР і ЦК ВКП(б) «Про будівництво Каховської гідроелектростанції на річці Дніпро, Південно-Українського каналу, Північно-Кримського каналу і про зрошення південних районів України і північних районів Криму», а будівельно-монтажні управління для зведення об'єктів Північно-Кримського каналу в Криму почали створюватися лише у 1951 р. Відповідно, слід звернути увагу на зміну чисельності працівників у сфері будівельно-монтажних робіт в Криму в наступні роки, а вона складала: у 1951 р. – 23,7 тис. працівників; у 1952 р. – 20,3 тис. працівників; у 1953 р. – 20,5 тис. працівників [7, арк. 31]. Тобто, спостерігаємо динаміку на зменшення чисельності працівників будівельної галузі порівняно із 1950 р. щорічно. Начальник Статуправління по Кримській області у висновках до наданої ним довідки вказує, що у вересні 1953 р. чисельність працівників будівельної галузі зростає порівняно із вереснем 1950 р. небагато, приблизно на 200 чоловік [7, арк. 31]. Збільшення, щоправда, за численними даними можемо спостерігати у 1953 р. лише порівняно із 1952 р., отже, у даному разі розбіжність між цифрами довідки і висновками слід розглядати як технічну опіску. Сам же Начальник Статуправління робить висновок, що незначне збільшення чисельності працівників будівельної галузі відбулося у зв'язку із забезпеченням будівництва механізмами. Відповідний висновок, очевидно, робиться з огляду на необхідність у звіті надавати позитивну інформацію в частині зростання чисельності працівників як показника соціально-економічного зростання області. Перший пункт довідки починається із того, що чисельність робітників та службовців у всіх галузях народного господарства й культури Кримської області із року в рік невідмінно зростає і «вже декілька років тому назад перевищила довоєнний рівень» [7, арк. 29]. Що слід розуміти під хронологічним показником «кілька років тому» складно встановити, проте, саме його у тексті документу вжито.

Якщо брати до уваги ситуацію із забезпеченням будівництва Північно-Кримського каналу, зокрема об'єктів у Джанкої, зведенням яких займалось будівельно-монтажне управління №11 «Укрводбуду», то на 1951 р. частими були нарікання на незадовільне забезпечення цього управління необхідними

матеріалами і механізмами. Про ці факти на нараді партійно-господарського активу будівельників Південно-Українського і Північно-Кримського каналів, яка відбувалась 9-10 червня 1951 р. в м. Запоріжжі, говорив Секретар Кримського обкому ВЛКСМ Кислий, критикуючи роботу на той час колишнього начальника цього будівельно-монтажного управління Потьомкіна [8, арк. 86]. Водночас, він вказував, що зі сторони керівництва «Укрводбуду» і політичного управління цієї організації замало уваги приділяється будівництву в Криму. Наголошувалося, що кримська ділянка будівництва потребує більшої уваги зі сторони керівництва Головного Управління «Укрводбуд», не зважаючи, що далі Джанкою будівництво здійснювати не було можливості, оскільки на тій ділянці планованого будівництва іще проводилися науково-пошукові роботи [8, арк. 87]. Нарікання на ситуацію в будівельно-монтажному управлінні №11 у Джанкої були і пізніше, тільки вже на роботу начальника політичного відділу при цьому управлінні, що він погано займається політико-організаційною роботою, але, фактично, перебрав на себе функції начальника управління [9, арк. 7]. Отже, протягом 1951 р. процес матеріально-технічного забезпечення будівництва об'єктів Північно-Кримського каналу перебував під постійною критикою. Не зважаючи на це Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У 27 червня 1951 р. звернулися до Ради Міністрів СРСР із питанням щодо забезпечення перевезень на ділянці Сталінської залізниці Запоріжжя-Джанкою, обсяг перевезень якою у першому кварталі 1951 р. складав 11 пар товарних потягів і 9 пар пасажирських [10, арк. 81]. Вказується на зростання обсягів перевезень у зв'язку із будівництвом Каховської ГЕС і Південно-Українського й Північно-Кримського каналів, наголошується на необхідності збільшення обсягів перевезення вантажів. Проте, у даному разі слід звернути увагу, що у 1951 р. активно відбувається лобювання керівництвом УРСР питання будівництва Кримського заводу стіно матеріалів в Октябрському районі Криму. Проте, цей завод не мав підведеної до нього залізничної колії. Відповідно, вантажі, здебільшого, у 1951 р. могли перевозитися на будівництво об'єктів «Укрводбуду» в Джанкої. То ж обсяги будівницт-

ва, не зважаючи на постійні нарікання на поганому забезпеченні у Джанкої зростають, так як у зверненні до Ради Міністрів СРСР Д. Коротченко і Л. Мельников звертають увагу на зростання обсягів перевезення у 1952 р. Отже, будівельні роботи протягом 1951-1952 рр., зокрема, у Кримській області проводилися доволі активно, оскільки потреба в забезпеченні будівництва вантажоперевезеннями залізницею зростала.

Вартим уваги є розгляд версії, що перевезення сполученням Запоріжжя-Джанкой здійснювалися з метою постачання матеріалів із об'єктів, які було розташовано в Криму. Таких об'єктів у переписці ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР й Кримського обкому ВКП(б) згадується два: Октябрський завод стіноматеріалів і Євпаторійський кар'єр. Щодо Октябрського заводу, то у 1951 р. планувалося добути 44 тис. тон ракушняка [11, арк. 80], проте Держплан УРСР відмовив у рекомендації до затвердження проектного завдання по будівництву цього заводу оскільки він віддалений від залізниці на 15 км. [12, арк. 118]. Отже, продукція цього заводу не могла перевозитися на будівництво каналів, тим більше, що Держплан УРСР рекомендував направити проектне завдання по будівництву Октябрського заводу стіноматеріалів Міністерству промисловості будівельних матеріалів СРСР для розгляду його на предмет доцільності використання продукції родовища для місцевих потреб [12, арк. 119]. Щодо використання піску із Євпаторійського кар'єру на будівництві Каховської ГЕС, то на 5 жовтня 1951 р. питання експлуатації піску із цього родовища перебувало на етапі розгляду [13, арк. 37]. Тому потік вантажів на будівництво об'єктів «Укрводбуду», очевидно, здійснювався із території УРСР в напрямку до Джанкою. Хоча, за даними статистики, які було представлено Статистичним управлінням Кримської області ЦСУ Держплану СРСР від 1950 р. відбулося різке зростання виробництва обпаленої цегли в Криму: 1950 р. – 35 млн. штук; 1951 р. – 45,4 млн. штук; 1952 р. – 45,8 млн. штук; 1953 р. – 51, 5 млн. шт. Також відбувалося зростання виробництва стінового каменя: 1950 р. – 175 млн. шт. умовної цегли; 1951 р. – 211 млн. шт. умов. цегли; 1952 р. – 276 млн. шт. умов. цегли; 1953 р. – 290 млн. шт. умов. Цегли [14, арк. 24]. Оче-

видно, зважаючи на відсутність транспортної інфраструктури для постачання стіноматеріалів на будівництво каналів їх застосовували для місцевих будівельних потреб. Цегла ж цілком могла використовуватися на будівництві об'єктів «Укрводбуду» в Криму. Отже, процеси будівництва на території півострова йшли доволі активно.

Слід здійснити оцінку внеску населення Криму, наявного на початок 1950-х рр. на півострові, взявши до аналізу дані про його чисельність й порівнявши із чисельністю працездатного населення. Зауважимо, що дані про чисельність населення Криму, які було 1954 р. представлено Начальником Статистичного управління Кримської області Н. Точеним для Кримського обкому КПУ (ці дані далі було передано до ЦК КПУ), містять серйозні зауваження. Так, відзначено, що органи статистики не мали на момент підготовки інформації точних даних про чисельність населення, а наявні цифри були результатом приблизних підрахунків і не могли використовуватися як офіційні статистичні дані. Звертає на себе увагу вказівка, що в дані по Кримській області не включено чисельність військовослужбовців і деяких інших груп населення. Ці дані ЦСУ Держплану СРСР заборонило використовувати для будь-яких оцінок та розрахунків, а також розміщувати у будь-яких документах загального характеру, навіть із грифом «секретно» [15, арк. 49]. Загальна чисельність населення Кримської області й Севастополя за цими даними складала 973466 чоловік, із них міського населення – 581896 чоловік, сільського – 391570 чоловік, а із числа сільського населення у працездатному віці – 219329 чоловік. Зауважено також, що статистичне управління Кримської області не мало даних про чисельність працездатного населення в містах Кримської області, оскільки такого обліку не здійснювалось [15, арк. 50]. Проте, Статистичним управлінням Кримської області для ЦК КПУ було надано дані про чисельність робітників і службовців у Кримській області, згідно із ними на вересень 1950 р. їх чисельність складала 244,4 тис. чоловік, на 1951 р. – 251,3 тис. чоловік, на 1952 р. – 263,9 тис. чоловік, на 1953 р. – 271,2 тис. чоловік [7, арк. 29]. Відповідно, чисельність робітників і службовців можна взяти за основу для оцін-

ки чисельності працездатного населення, причому, яке сконцентроване переважно у містах, оскільки дані про робітників і службовців надано без врахування колгоспів. Тому, додавши надану оцінку працездатного населення в сільській місцевості й число робітників та службовців, зможемо отримати приблизні (вже виходячи із заявленої неточності даних по чисельності населення, у тому числі працездатного в сільській місцевості) дані про кількість працездатного населення в Криму на 1953 р. Отже, ця кількість мала складати 490529 чоловік, тобто, близько 500 тис. чоловік.

Проте, варто взяти до аналізу дані про чисельність населення у колгоспах Кримської області і його динаміку протягом 1951-1953 р. Так, у колгоспах Ялтинського, Алуштинського і Судакського районів на 1951 р. чисельність населення складала по Ялтинському району – 2928 чоловік, із них працездатного – 1513 чоловік. При цьому, потрібно звернути увагу на часті випадки коли чисельність працездатного населення в одному колгоспі складала лише половину і менше від загальної чисельності населення. Так, в колгоспі «17 партз'їзду» загальна чисельність населення була 313 чоловік, а із них працездатного лише 158 чоловік і такі показники на 90 дворів [16, арк. 47]. Відповідно, на кожного працюючого припадав один непрацездатний і, якщо в середньому припадало по 3,5 чоловіка на двір, то, фактично, кожен двір (сім'я) мали на утриманні половину непрацездатного складу. Іще показовіша ситуація в колгоспі «імені Сталіна», де загальна чисельність населення складала 749, із них працездатних лише 326 чоловік і це на 223 двори [16, арк. 47]. Отже, працездатного населення було менше половини і ледь більше одного працездатного припадало на 1 двір. Майже аналогічна ситуація на 1951 р. склалась і в колгоспах Приморського району. Так, загальна чисельність населення колгоспів цього району складала 1639 чоловік, а працездатного – лише 817 чоловік [17, арк. 14]. Тобто, знову і середньому на одного працездатного припадало по одному непрацездатному. І у Приморському районі характер господарства колгоспів був інший ніж в Ялтинському, оскільки основним продуктом, який культивувався були зернові, а в колгоспах Ялтинсь-

кого району тютюн. Культивування зернових при слабкому матеріально-технічному забезпеченні колгоспів на початок 1950-х рр. потребувало залучення більшої кількості ручної праці.

Для порівняння слід взяти до уваги ситуацію із працезданим населенням колгоспів північних і центральних районів Криму. Так, у Джанкойському районі в колгоспі «Шлях до комунізму» населення на 1951 р. було 271 чоловік, із них працездатного 111 при кількості дворів 85. Отже, працездатне населення складало менше половини. У Бахчисарайському районі у колгоспі «імені Калініна» населення на той же рік складало 620 чоловік із них працездатного було 307 чоловік при кількості дворів 183 [18, арк. 23]. У цих районах більше одного працездатного на дві, а, відповідно, можна зробити висновок, що в цих районах двори складали сім'ї. Дані про чисельність населення в колгоспах Криму, зокрема, працездатного, а також кількості дворів очевидно було надано вибірково, для можливості зрозуміти ситуацію за середніми показниками. Тому висновок очевидний, що приблизно такою ситуація із чисельністю працездатного населення складалась на 1951 р. по абсолютній більшості колгоспів Кримської області. Зокрема, можемо взяти дані із, нехай і не точною за твердженням пояснення, довідки про чисельність населення в Криму, то, по Джанкойському району подається цифра сільського населення – 22109 чоловік, із них працездатного 11840 чоловік [19, арк. 50]. Отже, і тут чисельність працездатного населення в сільській місцевості незначно перевищує половину загальної чисельності населення, на 1571 чоловік. У свою чергу, по Бахчисарайському району чисельність сільського населення складала 25247 чоловік, а працездатного – 13994 чоловік. Тобто, чисельність працездатного населення перевищувала чисельність непрацездатного на 2741 чоловік. Приблизна статистика, котра була надана Статистичним управлінням Кримської області, виглядає доволі оптимістично порівняно із даними по колгоспам відповідних районів, проте, радикально уявлення про ситуацію щодо наявності працездатного людського ресурсу в районах Криму на змінює. Якщо взяти для аналізу чисельність міського населення Джанкойського району

(у цьому районі на 1951 р. було лише одне місто – Джанкой), статистична довідка дає дані про 21360 чоловік. Тобто, місто було доволі малим за чисельністю населення і лише силами населення цього міста масштабне будівництво, яке мало розгорнутися у будівельно-монтажному управлінні № 11 «Укрводбуду», здійснити було не можливо.

Подібна ситуація із чисельністю працездатного населення в колгоспах спостерігалась за даними офіційної статистики по усіх районах Криму, якими мала пройти траса Північно-Кримського каналу. Ці дані говорять про те, що кримські колгоспи не мали належних трудових ресурсів для мобілізації їх працівників на будівництво. Отже, оціночні дані про чисельність працездатного населення, які 1953 р. надавалися Кримським обкомом для ЦК КПУ. Тобто, робітничі кадри на об'єкти будівництва мали спрямовуватися із інших регіонів.

Для більш повного аналізу по забезпеченню кадрами будівництва каналів у Криму слід звернути увагу на одну вагому характеристику демографічної ситуації у Криму. Населення міст півострова було доволі численним здебільшого у приморських містах (за винятком Сімферополя). Так, населення міст у районах із розвинутою курортною інфраструктурою складало: Алушта – 7918 чоловік, Євпаторія – 45129 чоловік, Феодосія – 42132 чоловік, Ялта – 46769, промислове місто Керч – 90316, Сімферополь – 141081 чоловік [19, арк. 50]. Лише у Джанкой із міст не прибережного розташування чисельність населення перевищувала десять тис. чоловік й складала 21360 чоловік.

При цьому основні будівельні роботи по будівництву Південно-Українського і Північно-Кримського каналу здійснювалися на території УРСР (у межах до 1954 р.) й чисельність співробітників «Укрводбуду» на 1 січня 1952 р. складала 7805 чоловік, із них 6695 робітників і 341 інженерно-технічний склад [6, арк. 96], а на грудень 1952 р. за даними, вказаними у листі Першого Секретаря ЦК КПУ Л. Мельникова і Голови Ради Міністрів УРСР Д. Коротченка до Й. Сталіна вказано чисельність працівників «Укрводбуду» до 12 тис. робітників та інженерно-технічних працівників [20, арк. 232]. При тому, що у більшості будівельні роботи на об'єктах будівництва

каналів відбувалися здебільшого на території УРСР у Криму в цілому відбувається зменшення чисельності працівників у будівельній сфері при зростанні виробництва будівельних матеріалів місцевою промисловістю. Отже, будівельні роботи в Криму протягом 1950-1952 рр. здійснювалися переважно не на будові каналу, а інших об'єктів. Так, протягом 1950-1953 рр. відбувається зростання динаміки введення в експлуатацію житлового фонду. Зокрема, введено у дію житлової площі на 1950 р. – 72945 м²; на 1951 р. – 93006 м²; на 1952 р. – 76396 м²; на 1953 р. – 89305 м² [21, арк. 35]. Отже, обсяги будівництва по Криму, зокрема, житлової площі із 1950 р. зростають, проте, у 1951 р. різко збільшується обсяг введеної в експлуатацію житлової площі, а на 1952 р. відбувається різке зменшення введеного в експлуатацію метражу і на 1953 р. знову збільшення. Очевидно, що в середньому можемо спостерігати постійне зростання обсягів будівництва. Частину об'єктів у рамках будівництва Північно-Кримського каналу складала житлові площі. Проте, обсяги цього будівництва не були значними. Відповідно, чисельність будівельних працівників в Криму, зафіксована у довідці Статистичного управління Кримської області, була задіяною у більшості на будівництві місцевих об'єктів. Отже зі сторони керівництва області інтерес до організаційної участі у будівництві Північно-Кримського каналу був не високий. За умови зменшення чисельності працівників, задіяних у будівництві.

На потребу в переселенні населення у призначенні до зрошення райони в зоні Південно-Українського і Північно-Кримського каналів ставив питання начальник «Укрводбуду» А. Бочкін у своїй довідці про хід будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів і вказував на чисельність у 314 тис. чоловік із областей України. Із них 224 тис. чоловік (або 137% наявної чисельності), на думку А. Бочкіна, слід було переселити в колгоспи і 90 тис. чоловік (або 330 % наявної чисельності) в радгоспи [6, арк. 89]. Тобто, на кінець 1952 р. надзвичайно гостро відчувалась нестача робочих рук як для будівництва каналів так і для подальшого господарського освоєння територій.

Отже, в цілому депресивний стан господарства Кримського півострова у період піс-

ля Другої світової війни, причому не лише державного сектору, а й господарств колгоспників, був передумовою невисоких темпів реалізації програми будівництва Північно-Кримського каналу. Для такого масштабного будівництва із паралельним освоєнням територій майбутнього зрошування необхідно було залучення у достатній чисельності робочих рук. Трудові ресурси сільської місцевості були недостатніми для повноцінного

господарського освоєння територій у зоні Північно-Кримського каналу.

У подальшому значну увагу слід приділяти дослідженню заходів керівництва УРСР для у забезпеченні господарського освоєння і економічного розвитку Кримського півострова після його входження до складу України. Особливо необхідно здійснити аналіз динаміки соціально-економічних змін в найменш населених і аграрно розвинутих районах Криму до його входження до складу України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Зарубаев Н. В. Великие преобразования на юге Украины и в северном Крыму / Н. В. Зарубаев. – Ленинград: Ленинградское газетно-журнальное и книжное издательство, 1952. – 108 с.
2. Социалистическое народное хозяйство Крымской области (1945-1970 гг.): Сборник документов и материалов. – Симферополь: Таврия, 1980. – С. 3-17.
3. Пашеня В. Н. Крымская область в советский период (1946-1991 гг.): Монография. / В. Н. Пашеня. – Симферополь: ДИАИПИ, 2008. – 520 с.
4. Стенограмма совещания в ЦК КП(б)У по вопросу строительства Южно-Украинского канала. 7.10.1950 // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 235.
5. Проект Постановления «О плане строительства Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов, оросительных и обводнительных систем в южных областях Украины и северных районах Крыма на 1953 год и мерах по обеспечению его выполнения». До листа Сталіну Й. В. (від) (Голови Ради Міністрів ЦРСР Д. Коротченка і Секретаря ЦК КП(б)У Л. Мельникова. Грудень 1952 року) // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1774.
6. О ходе строительства Южно-Украинского канала и мерах, обеспечивающих выполнение производственного плана в 1952 году. А. Бочкин. 12.11.52 г. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1773.
7. К вопросу о численности рабочих и служащих и фонде заработной платы лиц, занятых на предприятиях и учреждениях Крымской области в сентябре 1953 г. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. Спр. 3862.
8. Стенограмма первого совещания партийно-хозяйственного актива строителей Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов «Укрводстрой» от 9-10 июня 1951 года. м. Запоріжжя // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1358.
9. Стенограмма собрания партийного актива строительства Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов «Укрводстрой» от 20.IX.1951 года // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1357.
10. Президиуму Совета Министров Союза ССР (від) Председателя Совета Министров УССР Д. Коротченко, Секретаря ЦК КП(б)У Л. Мельникова. 27.VI.1951 р. // ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 8. – Спр. 3184.
11. Совету Министров Украинской ССР від Заместителя Министра промышленности строительных материалов Украинской ССР Н. Лысенко. 30 июля 1951 г. // ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 8. – Спр. 3121.
12. Совету Министров Украинской ССР, тов. Барановскому А. М. (від) Заместителя Председателя Госплана Совета Министров УССР А. Новикова. 31.VII.1951 // ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 8. – Спр. 3121.
13. Каховская гидроэлектростанция на р. Днепре. Проектное задание. Том I. Сводная записка. 5.X.1951 // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 909.
14. Производство главнейших изделий в натуральном выражении промышленностью Крымской области с гор. Севастополем за ряд лет // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 3862.
15. (В) ЦК КП Украины. Заведующему промышленно-транспортным отделом тов. Савельеву И. С. (від) Зав. особым сектором Крымского обкома КП Украины В. Яковлева. 17 марта 1954 г. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 3862.
16. Сведения о наличии дворов и населения в колхозах Ялтинского, Алуштинского и Судакского районов // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 3862.
17. Сведения о наличии дворов и населения в колхозах Приморского р-на // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 3862.
18. Сведения о наличии дворов и населения (в колхозах Криму – П. С.) // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 3862.
19. Сведения о численности населения Крымской области на 1 января 1954 года // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 3862.
20. Товарищу Сталину И. В. (від) Председателя Совета Министров УССР Д. Коротченко, Секретаря ЦК КП Украины Л. Мельникова. Декабрь 1952 года // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1774.

21. Справка о капитальных вложениях в народное хозяйство Крыма и ввод жилой площади за 1946-1953 годы // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 3862.

Satskyi P. V.,

Kyiv national economic university named after Vadym Hetman

MANPOWER CRIMEA AND THE PROCESS OF BUILDING THE NORTH-CRIMEAN CANAL IN THE 1951-1954

The goal of the current research is the analysis of the workforce of the Crimea during the years of 1950-1953 and the potential possibilities of its use in the process of building the Northern-Crimean channel and the economic development of the territory in the North of the peninsula. On the basis of archival materials, the author has analyzed the quantity of the working population in the urban and rural areas of the Crimea as well as the quantity of workers involved in the construction and installation industry. The author has also analyzed the need for the particular quantity of the workforce required for the building of South-Ukrainian and Northern-Crimean channels. The author has come to a conclusion that the workforce of the Crimea was not numerous during the period of building of Southern-Ukrainian and Northern-Crimean Channels and the households of the peninsula were in most cases in a depressive state. That is the reason why the construction works on the Crimea territory were being done in a very slow pace.

The goal of the current research is the analysis of the workforce of the Crimea during the years of 1950-1953 and the potential possibilities of its use in the process of building the Northern-Crimean channel and the economic development of the territory in the North of the peninsula. On the basis of archival materials, the author has analyzed the quantity of the working population in the urban and rural areas of the Crimea as well as the quantity of workers involved in the construction and installation industry. The author has also analyzed the need for the particular quantity of the workforce required for the building of South-Ukrainian and Northern-Crimean channels.

Their quantity, as mentioned by the head of the main office of «Ukrvodstroj» of the USSR Ministry of Cotton, according to the preliminary evaluations, at least 60-80 thousand people were supposed to participate in the building of the channel. Out of the before mentioned number, 5 thousand people were the engineers. On the areas of the Crimea, where the Northern-Crimea channel was supposed to be built, there was not many people living in the collective farms and due to that reason, there was no possibility to gather the enough number of workers for the large-scale construction works. It is also worth taking into consideration the fact that per one working person in the collective farms there was one or more not working person, in particular per one household there was more than one not working person. Speaking about the whole population of the Crimea, the statistical data for the year 1954 were not accurate, and, according to the instructions of the statistical management of USSR Gosplan, they cannot be used for the economical calculations. However, according to these calculations, the urban population was centered in a couple of cities, i.e. Simferopol, Yalta, Feodosia, Kerch and Yevpatoria. Moreover, the increase in the areas of residential and industrial constructions took place annually, but the number of workers involved in construction and installation industry was shortening since 1951. So, it is worth considering the fact that all these workers were employed not for the building of the Northern-Crimea channel, but for other objects. Implementing of the full-scale deployment of construction of the Northern-Crimea channel was not fulfilled until the years of 1950-1953.

The main target of the article is the mobilisation potential of the workforce on the Crimea territory at the time of building of the Southern-Ukrainian and Northern-Crimean Channels. On the basis of the data collected from the archival materials the analysis of the means required for the construction works for the building of building of the Southern-Ukrainian and Northern-Crimean Channels has been made as well as the analysis of the quantity and the quality of the Crimea workforce and the way it was applied. The analysis of this question has given the possibility to understand the actual possibilities for the implementation of large-scale construction projects on the territory of the Crimea in the late Stalinist period and the contribution of Ukraine into the development of the regions of the Crimea where the building of channels was taking place. The further research of the problematic mobilisation and the exploitation of the workforce of the Crimea in the late Stalinist period gave the possibility to evaluate the contribution of Ukraine into the social-economic development of the Crimea.

Key words: construction of the South-Ukrainian and the North-Crimean channels, engineers and technical workers, «Ukrvodstroj», Statistical Office of the Crimean region.

Рецензенти: Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, професор;
Котляр Ю. В., д-р іст. наук, професор.